

EEN NEDERLANDSE SOCIOLOOG IN DE VERENIGDE STATEN

Princeton, januari 1966. We hebben ons geïnstalleerd in onze maisonnette op de zevende verdieping van de Hibben Apartments, een flatgebouw dat bewoond wordt door leden van de *junior faculty* van de universiteit en hun gezinnen. We, dat zijn mijn vrouw Maria en ik en ons dochtertje dat in juni twee jaar zal worden. Ons verblijf hier is mogelijk gemaakt door een royale beurs van de Harkness Foundation, die mij in staat stelt twee semesters als *visiting fellow* aan een Amerikaanse universiteit van mijn keuze door te brengen. Mijn onderwijstaken worden zolang waargenomen door mijn Amsterdamse collega's Willy Fetlaar, Jan Berting en Piet Nijhoff.

Het is niet voor het eerst dat ik in de Verenigde Staten ben. Al in 1950-51 had ik als eerstejaars met een Fullbrightbeurs een jaar lang aan een college in New England kunnen studeren – een voor die tijd uitzonderlijk voorrecht, waardoor ik enige ervaring had opgedaan met het leven in de vs en het Amerikaanse Engels vrij goed had leren beheersen. Vooral dat laatste kwam me goed van pas toen ik in 1951 in Amsterdam sociale psychologie ging studeren: ik had minder moeite dan de meeste van mijn medestudenten met de dikke Amerikaanse handboeken waarvan we er voor bijna ieder tentamen wel een of twee moesten doornemen. Van het Mattheuseffect had ik nog nooit gehoord, maar ik profiteerde er wel al van.

Het gemak waarmee ik Amerikaans Engels sprak, werkte ook in mijn voordeel toen ik in 1956 solliciteerde naar een beurs voor een cursus op het Salzburg Seminar in American Studies. Ik kreeg de beurs en mocht in deze Amerikaanse enclave in Oostenrijk een maand lang de seminars volgen die werden gegeven door Talcott Parsons en enkele van zijn collega's. Parsons stond toen op het toppunt van zijn roem als socioloog. Ik had wel het een en ander van hem gelezen, maar was nog niet ver in zijn theorieën doorgedrongen. Door zijn seminars bij te wonen, begon ik er iets meer van te begrijpen.¹

Wat me in het werk van Parsons vooral aansprak, was de consequent volgehouden systematiek, met nadruk op het analytische onderscheid tussen het sociale systeem, het culturele systeem en het persoonlijkheidssysteem. Ik heb deze driedeling als leidraad gebruikt bij het schrijven van mijn dissertatie *Nihilisme en cultuur* (1960). De belangrijkste auteurs op wie ik me oriën-

teerde, waren behalve Parsons de filosoof Friedrich Nietzsche (in wiens werk een heleboel verborgen sociologie zit) en de socioloog Norbert Elias (die net als Parsons heel wat filosofische stof gebruikt).

In 1962 bezocht ik een congres van de International Sociological Association in Washington DC. Ik ben daar meer met Europeanen (Engelsen en Nederlanders) opgetrokken dan met Amerikanen. Er was een kleine delegatie uit Leicester, aangevoerd door Ilya Neustadt en Norbert Elias. Via hen maakte ik kennis met Peter Rose, een socioloog van mijn leeftijd die verbonden was aan het Smith College in Massachusetts. Andere persoonlijke ontmoetingen met Amerikaanse collega's kan ik me niet herinneren.

Intussen was ik wetenschappelijk medewerker geworden aan het Sociologisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam. Ik kwam al gauw tot het inzicht dat het weinig zin had de eerste- en tweedejaars studenten aan wie ik onderwijs gaf lastig te vallen met de theorieën van Parsons en koos daarom voor een meer historisch-sociologische benadering. Daarin oriënteerde ik me wel sterk op Amerikaanse literatuur, maar dan toch bij voorkeur op het werk van auteurs als Robert en Helen Lynd, C. Wright Mills en David Riesman, die geen boodschap hadden aan het structureel-functionalisme van Parsons.

Zo'n meer 'vrijzinnige' socioloog was ook Charles Page, hoogleraar in Princeton en redacteur van een serie *Studies in Sociology* voor uitgeverij Random House. Via Peter Rose werd ik door Page benaderd met de vraag of ik wilde bijdragen aan een nieuwe reeks boeken, die zouden moeten gaan over nationale samenlevingen. Zo kwam ik er toe *Dutch Society* te schrijven, waarvan het manuscript in mijn tas zat toen ik in januari 1966 voor een verblijf van een jaar in de VS aankwam.

Ik had ervoor gekozen het jaar in Princeton te beginnen vanwege mijn connectie met Charles Page en ook omdat de filosoof Walter Kaufmann daar doceerde – een eminent Nietzsche-kenner en auteur van enkele monografieën die ik met bewondering gelezen had. Eenmaal in Princeton aangekomen, vernam ik echter dat Page bezig was naar Californië te verhuizen; ik heb hem maar weinig gezien. Kaufmann was er wel. Hij betoonde zich een aardige en gastvrije man, maar zijn colleges voegden voor mij niet veel toe aan zijn geschreven werk. Daar stond tegenover dat er anderen waren naar wie ik weliswaar niet bij voorbaat had uitgezien, maar die me veel te bieden hadden.

Zo was daar de wetenschapshistoricus Thomas Kuhn, wiens *The Structure of Scientific Revolutions* in 1962 was verschenen. Zijn groeiende reputatie was in Nederland nog niet tot mij doorgedrongen. Gelukkig raadde iemand me in Princeton meteen aan me voor Kuhns seminar in te schrijven en zo zag ik week na week hoe collega's en *graduate students* probeerden zijn model van paradigma's, normale wetenschap en wetenschappelijke revoluties onderuit te halen, en hoe hij hun kritiek wist te pareren.

Bij Kuhn was ik de enige socioloog; bij Melvin Tumin zaten alleen maar sociologen. Zijn seminar ging over sociale stratificatie, met de dikke reader van Lipset en Bendix als literatuur. Een geregeld terugkerend thema was Tumins kritiek op de structureel-functionalistische verklaring van sociale ongelijkheid, voor hem vertegenwoordigd in het destijds als klassiek beschouwde artikel van Kingsley Davis en Wilbert Moore, 'Some Principles of Stratification' (1945). Mij beviel niet alleen de sceptische benadering van gezaghebbende sociologische theorieën, maar ook de manier waarop Tumin het seminar leidde: informeel en quasi-improviserend, maar toch met een duidelijk programma waarover geen misverstand kon bestaan.

Het meest heb ik geleerd van Marion Levy. Hoewel opgeleid als socioloog wilde hij niets te maken hebben met het Department of Sociology. Wat Tumin en zijn collega's daar doceerden, kon bij hem geen genade vinden: het zou allemaal slappe praat zijn, gebaseerd op toevallig beschikbare feiten die met ad-hocredeneringen aaneengeregen werden. Met grote retorische kracht wees Levy er in zijn wekelijkse colleges in de Woodrow Wilson School of International Relations op hoe makkelijk de meeste sociale wetenschappers het zich maakten door elementaire regels van de logica te negeren en allerlei niveaus van abstractie door elkaar te halen. Ook zijn leermeester Talcott Parsons moest het ontgelden, want ook die hield onvoldoende rekening met het verschil tussen dichotome en continue tegenstellingen en tussen ideale en reële structuren. Toen ik Levy het manuscript van *Dutch Society* te lezen had gegeven, ontving hij mij in zijn werkkamer met de woorden: 'This is a very bad book.' Daar had ik meer aan dan aan vrijblijvende lof. Het gaf me gelegenheid hem te vertellen waarom ik het boek had geschreven zonder uit te gaan van een van te voren vastgelegd theoretisch schema.

Kaufmann, Kuhn, Tumin, Levy – het is tijdens mijn verblijf in Princeton nooit bij me opgekomen dat dit een voor die universiteit tamelijk aselekt rijtje namen was. Wat de sociologie betreft had ik het bovendien nog kunnen uitbreiden met die van de uitbundige en onder alle omstandigheden welsprekende Marvin Bressler. Al deze mannen met joodse namen waren vijf tot vijftien jaar ouder dan ik. Zij waren allen als *full professor* aangesteld aan de universiteit waar ik geen duidelijk omschreven rang had. Mijn status werd mede aangegeven door mijn schamel ingerichte werkkamer, die ik deelde met Charley Fisher, een jeugdige wiskundige die tijdelijk op zijn eigen vak was uitgekeken en nu zijn heil zocht in de sociologie – maar dan niet de sociologie van het sociologische establishment aan de oostkust.

Charley bracht me op het spoor van wat toen een alternatieve sociologie leek: het symbolisch interactionisme, geïnspireerd door een wetenschapper aan wie Parsons nooit aandacht had besteed, de Amerikaan George Herbert Mead, en verder ontwikkeld door generatiegenoten van Parsons die eveneens niet of nauwelijks voorkwamen in de officiële sociologische canon, zoals Her-

bert Blumer en Alfred Schutz. Hij gaf hoog op van Anselm Strauss (zijn oom) en Aaron Cicourel, namen die voor mij nieuw waren. Ook liet hij me intrigerende gestencilde en gemimeografeerde teksten zien van in Californië werkzame onderzoekers die zich nog radicaler opstelden en zich zelfs niet langer socioloog, maar ethnomethodoloog wensten te noemen. Van hen hoopte ik meer te weten te komen in het najaarsemester in Berkeley.

Voor Berkeley had ik gekozen om twee redenen: er waren aan deze universiteit enkele sociologen van naam verbonden die interessant historisch werk hadden gedaan en bovendien lokten het aangename klimaat en de nabijheid van San Francisco. Het klimaat en de stad San Francisco hebben me niet teleurgesteld, de universiteit en in het bijzonder de afdeling sociologie wel. Er heerste grote politieke onrust aan de universiteit, met bijna dagelijks protestbijeenkomsten van studenten in verband met de oorlog in Vietnam, de rassenscheiding of intern universitaire kwesties. Menig hoogleraar was om die onrust te ontvluchten naar elders uitgeweken, voor een sabattical of voorgoed, en anderen bleven thuis en lieten zich zelden of nooit zien. Onder de sociologen was Herbert Blumer ongeveer de enige die zich nog regelmatig in het gewoel waagde. Zijn colleges gingen gewoon door, maar toen ik er een bijwoonde herkende ik bijna woord voor woord een artikel dat ik van hem had gelezen.

Een socioloog van mijn eigen leeftijd die ik ook wel eens op de campus aantrof was David Matza, auteur van het kritische *Delinquency and Drift* (1964). Toen ik hem de onder academici gebruikelijke vraag stelde waar hij zich nu mee bezighield, was zijn antwoord kort en krachtig: 'Overleven.'

Bij gebrek aan interessante colleges en seminars bleven er voor mij twee dingen over om mijn dagen te vullen: erop uit trekken – alleen of met vrouw en dochtertje – om zo veel mogelijk van Californië te zien of doen wat vele anderen deden: thuis blijven zitten lezen en schrijven. In Princeton had ik meegemaakt hoe op een dag de kleinsteedse rust werd verstoord omdat president Lyndon Johnson onder zware politiebewaking het nieuwe gebouw van de Woodrow Wilson School kwam openen; in Berkeley was elke week wel iets aan de hand: ik woonde er toespraken bij van Robert Kennedy, van de *Black Power*-activist Stokely Carmichael en van de op de campus met zijn megafon bijna continu hoorbaar aanwezige leider van de Free Speech Movement Mario Savio.

Terug in Nederland merkte ik dat ik voor mijn werk als socioloog veel meer had gehad aan Princeton dan aan Berkeley. In het seminar van Kuhn had ik een verfrissend nieuwe kijk op het hele wetenschappelijke bedrijf opgedaan, een kijk die zich heel goed liet combineren met sociologische reflecties over de sociologie. Met Levy was ik het vaker niet dan wel eens geweest, maar onze discussies hadden me bewuster gemaakt van mijn eigen premissen en van mijn positie binnen het vakgebied. Tumin had me geleerd hoe het thema stratificatie kan dienen als een ingang tot praktisch ieder sociologisch probleem.

Ook heb ik van hem kunnen afkijken hoe je een seminar op een niet-autoritaire manier kunt leiden.

Ik was in dat jaar 1966 volop tot leren bereid. In Nederland had ik er wel al vijf jaren docentschap op zitten, maar dat weerhield me er niet van me in de vs als leergierige leerling op te stellen. Bevorderlijk voor die houding waren vooral twee dingen: ten eerste het feit dat de door mij verkozen leermeesters iets ouder waren dan ik – ze hadden de leeftijd van oudere broers met wie je een eind kon meegaan zonder ze in alles te hoeven volgen – en ten tweede de grotere context van de internationale verhoudingen van macht en prestige – ik kwam als gast uit het kleine Nederland op bezoek bij mensen die thuis waren in het grote, machtige Amerika. Zij hadden het voor het zeggen.²

In september 1968 ben ik hoogleraar geworden. Ik kon mijn onderwijs geheel naar eigen inzicht inrichten. Welhaast vanzelfsprekend heb ik me daarbij laten leiden door mijn Amerikaanse ervaringen uit 1966. Inhoudelijk had ik me goed op de hoogte kunnen stellen van de stand van de Amerikaanse sociologie met de daarin heersende en opkomende richtingen en stromingen. Met deze kennis gewapend organiseerde ik werkcolleges à la Tumin, met lange literatuurlijsten waaruit de deelnemers van week tot week een stuk moesten lezen. Voor mijn hoorcolleges nam ik als uitgangspunt twee recent in de vs verschenen boeken, *The Sociological Tradition* (1966) van Robert Nisbet en *The Active Society* (1968) van Amitai Etzioni. Deze colleges leverden een hoeveelheid grondstof die ik in mijn boek *Balans van de sociologie* (1974) heb verwerkt.

De belangrijkste inspiratie tot het schrijven van *Balans van de sociologie* vond ik echter in een derde boek waar ik in mijn colleges uitvoerig aandacht aan wijdde, namelijk *Über den Prozess der Zivilisation* van Norbert Elias, dat in 1969 in een nieuwe editie beschikbaar kwam. Achteraf besef ik dat de keuze voor dit boek voor mij een heroriëntatie markeerde, van een voornamelijk aan Amerikaanse modellen ontleende naar een meer Europees gerichte sociologiebeoefening. Na 1968 ben ik nog meerdere malen in de vs terug geweest, voor congressen en gastcolleges. Bij elk bezoek merkte ik dat mijn uitspraak van het Engels minder Amerikaans was geworden, en dat ik me meer en meer Europees voelde, in mijn gedrag en in mijn sociologie.

Noten

1 Over het Salzburg Seminar zou een interessante studie te schrijven zijn. Wie waren de docenten, wie de cursisten? Wat heeft het seminar voor de cursisten betekend? In vele gevallen zijn ook (en misschien zelfs vooral) de contacten tussen de Europese deelnemers van belang geweest. Zo heb ik in Salzburg de Engelse socioloog Bryan Wilson leren kennen, met wie ik tot zijn dood in 2004 bevriend ben gebleven en aan wie ik veel te danken heb. Ook met andere deelnemers heb ik nog enige tijd contact gehouden, onder wie de Amerikaan Lee Bramson en de Europeanen Ralf Dahrendorf en Alfred Willener.

2 Op de verhouding tussen de Nederlandse en de Amerikaanse sociologie ben ik uitvoeriger ingegaan in *Taal en sociale werkelijkheid. Sociologische stukken*. Amsterdam: Meulenhoff 1988, pp. 69-79.